„*Fără pereche în toată românimea*”esteBiserica din Densuș (*jud. Hunedoara*)

deConf. univ. dr. George V Grigore

Biserica din Densuș, Hunedoara, este cea mai veche biserică din România în care se mai țin slujbe. Este singurul lăcaș din România în care s-a slujit fără încetare, din momentul în care biserica a fost construită și până în prezent.Vechea bisericăcu hramul *„Sfântul Nicolae*” din localitatea Densuș (jud. Hunedoara) este un lăcaș de cult ortodox, una din cele mai vechi biserici de rit bizantin din România, construită în secolul XIII, pe temelii și mai vechi. Ea se află din anul 1991 pe lista de monumente propuse pentru a intra în patrimoniul UNESCO. Marele nostru istoric Nicolae Iorga numeaacestă bisericăca fiind „*…fără pereche în toată românimea*”. Biserica este trecută pe lista monumentelor istorice din județul Hunedoara cu codul HD-II-m-A-03307.Biserica „*Sfântul Nicolae”* din Densuș a fost ridicată pe ruinele unei construcții din antichitate (sec. al IV-lea). De plan pătrat (cca. 6 x 6 m), naosul este străpuns de un turn în jurul căruia se află un spațiu îngust acoperit cu o boltă de sprijin. Turnul, cu patru secțiuni distincte la interior, se sprijină pe patru stâlpi, alcătuiți fiecare din câte două altare romane suprapuse, descriind un careu central. Spre est se află o adâncă absidă semicirculară, atât la interior cât și la exterior, având pe latura sudică un diaconicon de mari dimensiuni (scund, boltit, semicilindric). Acoperișul întregii construcții este din plăci de piatră.

Încăperi anexe au fost adăugate pe latura sudică în sec. XIV-XV(pronaosul vestic, precum și coridorul sudic al navei, astăzi ruinate). Construită din pietre romane fasonate aduse din ruinele fostei capitale a Daciei romane, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, din apropiere, biserica are o înfățișare ciudată (sau poate „căutată”), care nu ascunde însă amprentele stilistice ale stilului romanic târziu.Istoriografia laică pledează pentru apartenența construcției la marea familie a edificiilor cneziale românești din secolele XII-XIV, cu indicarea nobililor hațegani Mânjina drept ctitori. Preluând o ipoteză din 1775 a unui ofițer din armata austriacă, Sylvester Joseph von Hohenhausen, istoriografia bisericească susține că, la origine, lăcașul ar fi fost un monument funerar ridicat în memoria generalului Longinus (secolul II), dar încreștinat în cursul secolelor IV-V; abandonat după 568, acesta s-ar fi reutilizat ca biserică după mijlocul secolului al IX-lea. O altă teorie susține că biserica a fost amplasată pe ruinele unui temple închinat zeului Marte, iar istoricul Nicolae Densușianu a susținut că templul de la temelie este unul dacic. Cert este că sub pardoseală s-au găsit obiecte de cult dacice, că masa de altar este o piatră funerarră romană pe care se mai păstrează inscripții latine, că altarul este situat mai aproape de sud decât de est și că deasupra altarului se află doi lei de piatră (symbol al zeiței Samis, Forța Vieții, aflată și pe stema Daciei). Se mai spune că biserica este o copie a bisericii „Sân Nicoară” din Curtea de Argeș, din care nu a mai rămas decât ruinele. Acestea au același hram („Sfântul Nicolae”), iar pictorul Ștefan ce le-a pictat pe amândouă, vine din Țara Românească (semne al *Vechii Biserici Pământene Valaho – Egiptene* a *Geților de Aur primordiali*). Acoperite cu un strat de var între anii 1566 și 1720, frescele interioare sunt operă a trei zugravi diferiți ca stil și formație artistică; meșterul principal, Ștefan, semnatarul picturii din 1443, este considerat un exponent al ambianței artistice sud-carpatice, dezvoltate în jurul mănăstirii Curtea de Argeș. Cel mai vechi preot ce a slujit aici,

cunoscut după nume, este Dalc, participant, la 2 iunie 1360, la un scaun de judecată ținut în Hațeg („Haț – este – G”, cârligul ce ne va trage la izvoare).Actualmente, biserica de la Densuș are două hramuri: „Sfântul Ierarh Nicolae” și „Sfântul Prooroc Ieremia”. Dublarea acestuia - nu se știe care a fost cel inițial - trebuie pusă în legătură cu una dintre lucrările majore de consolidare a lăcașului, care putea avea caracterul unei rectitoriri, motivându-se astfel înlocuirea primului patron spiritual al bisericii cu un altul. Dar, în acest caz, renovarea nu poate fi pusă în legătură decât cu familia locală a Mușineștilor, atestați documentar începând din secolul al XIII-lea (Mușineștii, asemănători cu Mușatinii, ca nume, fac legătura cu mesajul ancestral al salvării: „M – ușa – Tina”, sau „M – uși – N-ești” („calea nașterii din nou”), precum „Samis – e get – ușa”). Edificiul este înscris pe lista monumentelor istorice românești (HD-II-m-A-03307).Valorosul veșmânt pictural al bisericii, grav deteriorat de scurgerea timpului, a beneficiat, încă din anul 1871, de o atenție deosebită din partea specialiștilor; în circuitul științific a intrat după anul 1905. Cu ocazia săpăturilor arheologice și a decapărilor din anii 1961-1962, au fost scoase la lumină mai multe scene, acoperite până atunci cu un strat gros de var. Analiza stilistică a ansamblului permite evidențierea prezenței a trei meșteri zugravi, doi dintre ei lucrând - se pare - concomitent. Meșterul principal, autorul picturilor întregului altar, al primelor două registre superioare din naos și al icoanei de hram, și-a înscris numele în partea de sus a pilei din stânga intrării în biserică: „*A pictat Ștefan*”, inscripție completată cu o alta, tot în slavonă, aflată sub fereastra de pe latură sud-estică a absidei altarului: *„... la anul 6952 [1443 n.n.] luna octombrie 23 s-a pictat [biserica cu hramul] Sfântul Nicolae ... jupâneasă și fetelor ... Amin”*.Monumentalitatea viziunii personajelor redate, desenul ferm, dar generos, și mai ales atitudinea, veșmintele și tipologia reprezentării ierarhiilor din altar impun concluzia că meșterul Ștefan a fost un exponent al artei mediavale sud-carpatice,

format în tradiția picturală a mănăstirii Basarabilor de la Curtea de Argeș. Alt zugrav, poate un ajutor al lui Ștefan, aparținând cu siguranță mediului artistic local, este autorul registrului inferior al picturilor. Ansamblul mural, databil din secolul al XV-lea, pare a fi o donație a cnezilor din familia Mănjina, deseori pomeniți în documentele vremii, atât în legătură cu convocarea unor scaune de judecată, cât și în contextul nesfârșitelor campanii antiotomane întreprinse de regalitatea maghiară. În favoarea acestei ipoteze vin trei însemnări slavone de pe stâlpii centrali ai navei. Una datează din anul 1566, atestând moartea jupânului Andriaș Mănjina: „*În anul 7074 [1566 n.n.] a răposat jupân Mănjina Andriaș, luna februarie 10*"; celelalte două sunt nedatate și incomplete: „*Ruga robului lui Dumnezeu, jupân ...*" și „*Ruga robului lui Dumnezeu, jupân Crăstia Mușat*". La sfârșitul secolului al XVIII-lea, potrivit unei inscripții în româno-chirilice, a fost pictat iconostasul de lemn al bisericii: „*1789, popa Simeon zugr[av]*". Aceluiași meșter i se datorează, probabil, și decorul mural care împodobea odinioară peretele apusean al naosului, înfățișând o amplă „*Judecată de Apoi*", compoziție de o mare finețe artistică, distrusă însă în cea mai mare parte.În pofida dispariției unor scene, decorul mural care înfrumuseța odinioară interiorul bisericii poate fi reconstituit în patru registre, într-o dispunere inedită a scenelor și a personajelor. Cele două frize superioare cuprind figuri mai mari, comparativ cu cele din al treilea rând; mult micșorate, acestea corespund, câte două, unei singure figuri din friza superioară. Potrivit aceluiași „*descrescendo*", sfinții din registrul de la poala peretelui, reprezentați integral, sunt distribuiți câte trei în dreptul celor patru din aliniamentul imediat superior. Din punctul de vedere al compozitiei, figurile de pe cele două rânduri superioare ale laturii de nord a navei reprezintă taumaturgi, fiecare ținând în stânga câte un recipient, iar în dreapta câte o linguriță. Pe latura sudică, la acelaşi nivel, este pictată o împărătească cu crucea, urmată de o figură bărbătească cu

diademă (probabil „*Sfinții Împărați Constantin și Elena*”) și de o martiră cu o coroană pe cap. Pe rândul următor se distinge chipul unui sfânt luptător, cu un coif ovoidal, corespunzător armurilor medievale; apoi, o muceniță tânără cu coroană și o figură deneslușită. În nișa de deasupra ușii, se află reprezentat bustul „*Maicii Glykophilousa*” (Maica Domnului ținând Pruncul cu capul lipit de obraz) și al „*Sfântului Ierarh Nicolae*” în odăjdii arhierești.În altar, pictura s-a păstrat mulțumitor doar la nivelul registrului inferior al pereților; impresionante fiind figurile „*Sfinților Arsenie și Atanasie*”. Zona centrală a bolții este rezervată „*Platiterei*” (imagine consacrată a *Maicii Domnului cu Pruncul tronând*), încadrată de arhangheli și de prooroci; în partea sud-estică a acesteia se găsește un personaj cu barbă și plete albe, posibil un profet. Picturile de pe stâlpi, datorate, probabil, unui zugrav popular local, redau, într-un mod naiv, dar plin de farmec, o imagine a „*Sfintei Marina*”, martelând un drac, o reprezentare popular-artistică a „*Sfintei Treimi*” și un „*Sfânt Apostol Bartolomeu*” ducându-și pielea pe băț. Din secolul al XV-lea data, probabil, și pictura dispărută a „coridorului” de pe latura sudică a bisericii actuale; pereții diaconiconului par să fi fost și ei zugrăviți în vechime. În perioada interbelică, urme de pictură au fost semnalate chiar și la nivelul coloanelor încastrate în pereții bisericii.Între anii 1566 și 1720, frescele au fost acoperite cu văruieli; bine reprezentate anterior, sgrafitele slavone și românești din această perioadă lipsesc. Pe baza acestei constatări se poate stabili, cu aproximație, și intervalul cronologic în care lăcașul cult ar fi deservit, în paralel, atât comunitatea ortodoxă, cât și pe cea reformată a nemeșilor locali, protestantizați și maghiarizați la sfârșitul perioadei medievale. Potrivit unui document din 20 ianuarie 1702, în anul 1702, nobilii satelor hațegane Densuș, Ciula Mare, Peșteana, Răchitova și Ostrov au pus bazele unei parohii calvine locale, deservită de pastorul maghiar Tokai Istvan; acesta avea în subordine și filiile Peșteana, Tuștea și Ciula Mare.

La începutul secolului al XVIII-lea, străvechiul edificiu a fost preluat de uniți, fiind înregistrat, ca atare, de recensămintele ecleziastice ale anilor 1733 și 1750; acest statut confesional și l-a păstrat până în preajma amplei mișcări religioase a călugărului Sofronie de la Cioara, când, potrivit datelor transmise de catagrafia Buccow din 1761-1762, a revenit obștii ortodoxe. Înstrăinat din nou în deceniile următoare, lăcașul de cult, menționat în tabelele conscripției din anii 1829-1831 și în protocoalele „vizitațiunilor canonice" din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a revenit definitiv Bisericii Ortodoxe în 1948.Prima atestare documentară a bisericii a fost la 2 iunie 1360, cu ocazia unui „*scaun de judecată*" al românilor din Ţara Haţegului. Cei mai mulţi istorici o plasează ca fiind ridicată în secolul al XIII-lea, în timp ce alţi oameni de ştiinţă susţin că ar fi fost construită în secolele X-XI. Biserica a fost restaurată în anii 2003 şi 2005, prin contribuţia *Ambasadei Statelor Unite ale Americii* şi a *Ministerului Culturii*.Cei doi lei de piatră aflați deasupra altarului, pe acoperiș, se pot vedea de departe. Ei simbolizează Forța Vieții, care este cumva „exterioară" nouă. De aceea sunt și reprezentați cei doi lei spate în spate, pentru că la un moment dat această energie misterioasă a vieții se va lua de la noi (dualitate). De aceea leii apar destul de des pe pietre funerare, fiind declarate chiar monumente funerare tipice. Tot prin prezența a doi lei de piatră pe care se află inscripții avea să fie semnalată existența *Bisericii Valaho – Egiptene*. Simbolul lor, ca rege al animalelor, este acea forță misterioasă ce face ca viața în materie să existe și să „meargă" pe mai departe, indiferent de ce ne propunem sau nu ne propunem noi. Roata Fortunei se învârtește, iar *Biserica din Densuș* se înalță misterioasă, purtându-și simbolurile tainice.

Biserica din Densuș (sec. XIII).

Biserica din Densuș (sec. XIII).

Biserica din Densuș (sec. XIII).

Biserica din Densuș (sec. XIII).

Biserica din Densuș (sec. XIII).

Biserica din Densuș (sec. XIII). Registrul inferior al altarului

Biserica din Densuș (sec. XIII). Masa de Altar

Biserica din Densuș (sec. XIII).

Biserica din Densuș (sec. XIII). Sfinţi militari din registrul inferior al peretelui estic al navei (dreapta) (sec. XV)

Biserica din Densuș (sec. XIII). Sfânt martir şi inscripţii pe faţa sudică a stâlpului estic din partea stângă a navei (sec. XV)

Biserica din Densuș (sec. XIII). Registrul inferior al altarului: teorie de mari ierarhi şi diaconi – fragment din dreapta

Biserica din Densuș (sec. XIII).Registrul inferior al altarului, zona centrală: Isus prunc în patenă încadrat de îngeri diaconi cădelniţând (sec. XV)

Biserica din Densuș (sec. XIII).Fereastră

Biserica din Densuș (sec. XIII).

Biserica din Densuș (sec. XIII).Roman incription near Densus Church. CIL III 1453: Imperat[ori Caesari Imp(eratoris) Caes(aris) Lu(ci) Sep]/timi Sever[i Pii Pert(inacis) Aug(usti) Arab(ici) Adiab(enici) Parthici] / maximi pon[tif(icis) max(imi) patris patriae f(ilio) divi M(arci)] / Antonini Pi[i Germ(anici) Sarm(atici) nep(oti) divi Antonini Pii pronep(oti)] / divi Hadria[ni abnep(oti) divi Traiani Parth(ici) et divi Nervae abnep(oti)] / Marco Au[relio Antonino Augusto] / colonia U[lpia Traiana Aug(usta) Dacica Sarmiz(egetusa)]

Biserica din Densuș (sec. XIII).

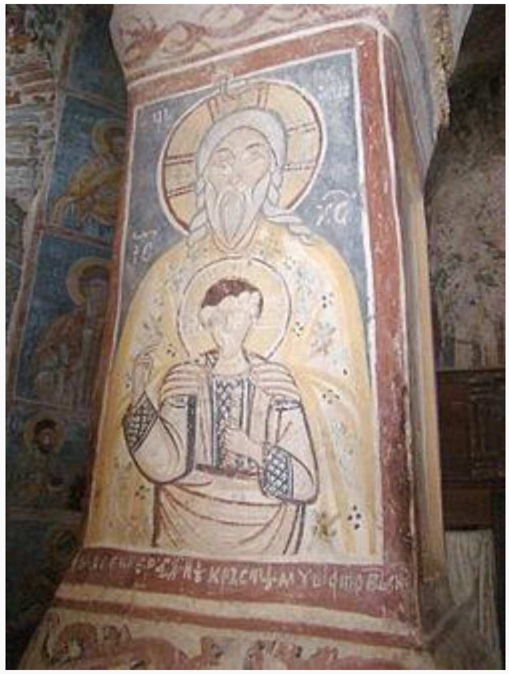
Biserica din Densuș (sec. XIII).

Biserica din Densuș (sec. XIII).

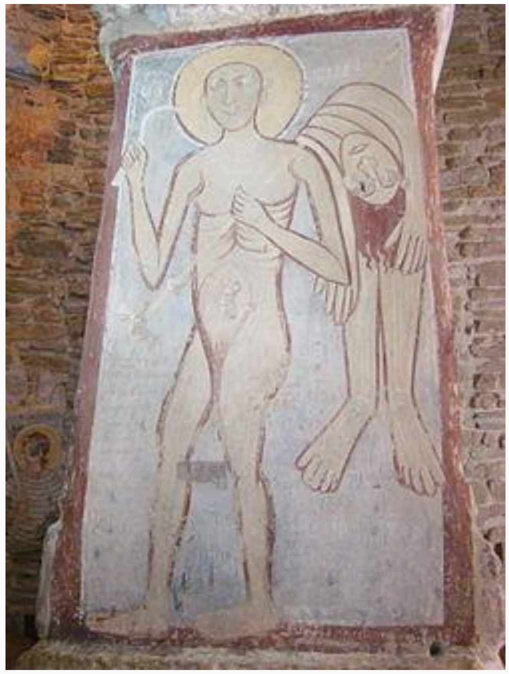
Biserica din Densuș (sec. XIII).

Biserica din Densuș (sec. XIII). Sf. Treime - Dumnezeu-Tatăl, Fiul şi Sf. Duh sub formă de porumbel (sec. XV)

Biserica din Densuș (sec. XIII). Mandylion (deasupra arcului de triumf) (sec. XV)

Biserica din Densuș (sec. XIII). „Sfântul Apostol Bartolomeu” ducându-și pielea pe băț (aici, într-un fel este vorba de înlocuirea pielii, ca „purtătoare de păcate”; așa cum procedeau aztecii când se „îmbrăcau” cu pielea victimelor ucise în cadrul diverselor ritualuri; din acestă zonă „ a ascunderii” au derivat și balurile mascate, carnavalurile)